

Eindrapport betreffende het Smits-orgel
in de R.K. Kerk van de H. Dionysius ('t Goirke)
in Tilburg

Inleiding

Zoals overal in Nederland is ook de kerkelijke geschiedenis in Tilburg sterk beïnvloed door de politieke ontwikkelingen in de zestiende en zeventiende eeuw. Nadat in de Tachtigjarige Oorlog de uitoefening van de katholieke eredienst was verboden, waren de katholieken aangewezen op onopvallende schuilkerken of zogenaamde 'grenskerken' die net buiten het grondgebied van de Republiek gelegen waren. In 1650 bouwden de Tilburgse katholieken onder leiding van pastoor Augustinus van Dijk, Norbertijn van de Abdij van Tongerlo, in Steenvoort (onder Poppel), zo'n grenskerk. Deze kerk werd op Allerheiligen 1650 in gebruik genomen en bleef tot 1668 in functie. Daarna hielden de Tilburgse katholieken hun godsdienstoefeningen enige tijd in de bijgebouwen van het kasteel van Tilburg. In 1698 kregen de gelovigen van het Goirke een 'eigen' lemen schuurkerk. Twintig jaar later kwam hier ook een pastorie. In juli 1724 gaf de Staten-Generaal - onder strikte voorwaarden - toestemming om een stenen schuurkerk te bouwen. Deze stortte echter al enkele maanden later in, waarna de Staten-Generaal uiteindelijk toestemming verleende om de kerk in gewijzigde vorm te herbouwen.

Na de Franse tijd werd Tilburg in twee parochies verdeeld. Door de sterke groei van het aantal parochianen was de kerk al gauw te klein. De bouw van de huidige kerk werd mede mogelijk gemaakt door een vorstelijke bijdrage van 25.000 gulden die Koning Willem I bij Koninklijk Besluit van 28 november 1834 beschikbaar stelde. De nieuwe kerk werd ontworpen door architect Hendrik Essens (1776-1845) onder toezicht van Étienne de Kruyff (1790-1860) hoofd-ingenieur- en jonkheer Elias Cornelis Benjamin ridder van Rappard (1802-1865), ingenieur van *den Waterstaat*.¹ De aanbesteding werd in april en mei 1835 door middel van een advertentie in diverse kranten aangekondigd.² Uiteindelijk gunde men de bouw van de kerk aan de firma Cornelius de Laat & Co (Gorinchem). Op 10 augustus 1835 werd de eerste steen gelegd; de ingebruikneming vond plaats op 1 oktober 1839. De totale bouwkosten bedroegen fl. 90.036,-. In het Algemeen Handelsblad van 5 oktober 1839 berichtte men daarover als volgt:

TILBURG, 2 October. Gisteren heeft de inwijding der nieuw gebouwde R. C. Kerk aan het Goirke binnen deze stad, op eene plegtige en zeer indrukwekkende wijze plaats gehad. Een stoet Van geestelijken in priesterlijk gewaad, met den Hoog Eerw. Heer den Dubbelde, Vicaris-Apostoliek in het Bisdom van 's Bosch, aan het hoofd, en gevolgd door eene deputatie uit den stedelijken Raad, trad, ten aanschouwe van duizenden, in plegtigen optogt, het sierlijke kerkgebouw binnen en zegende hetzelfde op de gebruikelijke wijze in. Ten ongeveer negen ure begon de eigentlijke godsdienst-oefening, waaraan door plegtig gezang en muziek veel luister werd bijgezet. Daarna beklom de Wel Eerw. Heer Wilmer, Secretaris van genoemden Heer Vicaris, den kansel en hield eene toepasselijke en treffende redevoering, aan het slot van welke hij dank en hulde toebraagt aan den Koning voor de verleende bijdrage tot stichting van dit prachtige gebouw, en aan Z. K. H. den Prins Veldmaarschalk, mitsgaders aan HH. EE. den minister van Eeredienst en den gouverneur der provincie, voor hunne krachtige medewerking tot verkrijging dier subsidie. Na het eindigen van deze leerrede, die op alle aanwezigen eenen diepen indruk maakte, ging men voort met het vieren der 11. Mis, welke met het zingen van het Vent Creator begon en met het Te Deum Laudamus en het gewone gebed voor den Koning werd besloten.

Het behoeft geen betoog dat de bewogen geschiedenis van de parochie ook van invloed is geweest op de in de opeenvolgende kerken aanwezige orgels. Vooralsnog is er over de aanwezigheid van orgels in de schuilkerk voor 1800 niets bekend. In de eerste jaren van de negentiende eeuw werd de kerk verfraaid en rijker ingericht. In dat kader wenste trachtte men ook een orgel te verwerven. Vanwege het feit dat kort daarvoor alle kloosters waren opgeheven, kwamen omstreeks 1800 veel voormalige kloosterorgels beschikbaar. Menig kerkbestuur slaagde er zo in om voor een relatief beperkt bedrag een bestaand orgel te

¹ Een uitgebreide beschrijving van de vroegste geschiedenis van de parochie is te vinden in: J.A. Coppens, *Nieuwe beschrijving van het bisdom 's-Hertogenbosch naar aanleiding van het Katholiek Meijerij'sch Memorieboek van A. van Gils. Tweede en laatste afdeeling van het Derde deel over de landelijke dekenaten Heusden, Hilvarenbeek, Orthen en Oss. 's-Hertogenbosch*, (1843), 175-198.

² *De Noord-Brabander*, 30 april, 2 en 7 mei; *de Bredasche Courant*, 2 en 7 mei; *de Nederlandsche Staatscourant* 5 mei.

verwerven dat - waar nodig - aan de toen geldende eisen werd aangepast. Het kerkbestuur van de Goirkese kerk nam contact op met orgelmaker Nicolaas van Hirtum (1752-1810) uit St. Oedenrode. Deze reisde in het najaar 1802 *na brabant om een orgel te koopen*. In het voormalige klooster van de Minderbroeders in Antwerpen vond Van Hirtum kennelijk een geschikt instrument. De orgelmaker kende dit orgel goed. Hij had het in 1792 gestemd en gerepareerd en tekende bij die gelegenheid aan dat het drie klavieren had en een *schoon orgel* was; de Bourdon 16 zelfs *zeer schoon*. Twee jaar later voerde hij meer ingrijpende werkzaamheden aan het orgel uit. In zijn *Kronyk* omschreef hij een en ander als volgt:

*In dit Jaar [1794] maakten ik Een nieuwe wintlaay of zekreet in 't rukpositiv van 't schoon orgel bij de paters minderbroeders in de stat Andwerpen, en ook Eenige nieuwe stemmen daarbij, vermits 't positiv out was en Een kort clavier had en scherp geluyt, welke ik verbeeterde 't manuaal was kort van vooren vernieuwt en welgemaakt, dus is neu die orgel Een alderschoonste werk.*³

In het parochiearchief bleef een groot aantal kwitanties bewaard die met de aankoop en plaatsing van dit orgel verband houden.⁴ Daaruit blijkt onder andere dat Van Hirtum op 19 oktober 1802 naar Antwerpen vertrok en op 5 november weer in Tilburg terugkeerde. Vervolgens werkte hij nog van 22 tot 27 november, en van 29 november tot en met 3 december aan het orgel. Eind februari kwam Van Hirtum weer naar Tilburg en werkte vervolgens met tussenpozen aan het orgel tot 11 juni van dat jaar. Het orgel zelf, dat voor 1.025 gulden *brabants courant gelt* was aangekocht, werd op al op 20 mei in gebruik genomen. Op 21 augustus 1804 reisde Van Hirtum opnieuw naar Antwerpen om in het klooster van de Minderbroeders voor 250 gulden *brabants courant gelt* een *klijn orgeltje* aan te kopen. In een andere kwitantie wordt dit ook wel *de klijne posetief* genoemd zodat men er van uit mag gaan dat dit het Rugpositief van het in 1802 aangekochte orgel betrof. Het opstellen van het Rugpositief en de totale afwerking van het orgel duurde -met tussenpozen - nog tot in het najaar van 1805. De orgelkas werd opnieuw geschilderd en verguld door Hendrik van Beers. Van Hirtum en zijn zoon voorzagen de frontpijpen van nieuw tinfoelie en vergulde labia. Uit het feit dat smid Arnoldus van den Eynde 19 knoppen voor de registers leverde kan iets over de omvang van het instrument worden afgeleid. Van den Eynde leverde overigens ook het ijzerwerk om het orgel mee aan de muur te verankeren, nagels en diverse andere metalen onderdelen. Blijkens de gespecificeerde rekening werkte Nicolaas van Hirtum samen met zijn twee zoons aan het orgel en herstelde behalve het klavier ook de registers *bordon, cornet, trompet en cromhorn*. Nadere details over het instrument zijn vooralsnog niet bekend. Uit de kerkrekeningen blijkt dat de totale uitgaven voor de aankoop en plaatsing van het instrument ca. 2.200 gulden bedroegen.

In 1809 herstelde Nicolaas van Hirtum het orgel voor 33 gulden; twee jaar later werkten zijn zonen voor 20 gulden aan het orgel. Daarna was het onderhoud van het orgel in handen van organist Leonardus Wassen. Grotere uitgaven aan het orgel hadden plaats in 1814 (59 gulden en 12 stuivers), 1821 (schoonmaak; 121 gulden, 6 stuivers en 8 cent), 1822 (56 gulden en 2 stuivers). In latere jaren is het onderhoud van het orgel en het uurwerk als één bedrag in de rekeningen geboekt.⁵ Uit de kwitanties van de 'balgentreder' blijkt tenslotte dat de balgen niet werden getreden maar getrokken.

In het kader van de bouw van de huidige kerk is het orgel door Bernard Petrus Van Hirtum (1792-1875) gedemonteerd en daarna in de nieuwe kerk - in een nieuwe kas en met gewijzigde dispositie - herbouwd. De kosten daarvan bedroegen 2.000 gulden die in 1845 in drie termijnen werden betaald. In datzelfde jaar sloot het kerkbestuur met Van Hirtum een overeenkomst voor het reguliere onderhoud van het instrument voor een bedrag van 12 gulden per jaar, *te beginnen met 1847*. In het *Handschrift Broekhuysen* werd het instrument als volgt omschreven:

³ Kronyk of gedenkenis van Nicolaas van Hirtum, gepubliceerd in: *De Mixtuur* 22 (1977), 465-496.

⁴ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 465-467, bijlagen bij de rekeningen 1802/1806.

⁵ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 424, rekeningen 1800-1856.

Het orgel in de r. cath. gemeente aan het Goirke, maker en datum der stichting onbekend. In 1838 is hetzelfde gerepareerd, de geheele kast hernieuwd, alsmede een Gemshoorn en Viol di Gamba daarbij gevoegd door H.B. van Hirtum, orgelmaker te Hilvarenbeek. Heeft 19 stemmen, twee handclavieren [van] 4 1/2 octaaf, aangehangen pedaal en drie blaasbalgen.

Manuaal

Holpijp 8 vt
 Prestant 8 vt
 Fluit 4 vt
 Octaaf 2 vt
 Flageolet 1 vt
 Quint 3 vt
 Quint bas 1 1/2 vt
 Cornet 4 st.
 Mixtuur 3 st.
 Trompet 8 vt.

Positief

Prestant 4 vt
 Holpijp 8 vt
 Viol di Gamba D. 8 vt
 Flute 4 vt
 Kromhoorn 8 vt
 Mixtuur 3 st.
 Octaaf 2 vt.
 Cornet 2 st.
 Quint B. 1 1/2 vt

tremulant, ventil⁶

De bovenstaande dispositie is met zekerheid niet volledig c.q. correct, immers de door Broekhuizen zelf genoemde Gemshoorn is er niet in opgenomen. Volgens latere bronnen was de dispositie van het instrument na de werkzaamheden van 1838/45 als volgt:⁷

Manuaal

Bourdon 16
 Prestant 8 vt
 Holpijp 8 vt
 Octaaf 4 vt
 Gemshoorn 4 vt
 Quintfluit 3 vt
 Superoctaaf 2 vt
 Flageolet 1 vt.
 Sesquialter D 2 st.
 Cornet D 4 st.
 Mixtuur 3 st.
 Cymbaal 2 st.
 Trompet B/D 8

Positief

Holpijp 8 vt
 Viola di Gamba 8 vt
 Prestant 4 vt
 Fluit 4 vt
 Octaaf 2 vt
 Quint (B) 1 1/2
 Sesquialter D 2 st.
 Cornet D 3 st.
 Mixtuur 2 st.
 Cromhorne 8 vt

Het instrument paste met deze opzet geheel in de lijn die Van Hirtum zelf in zijn grote orgels had uitgezet en die thans nog te herkennen is in het orgel van Hilvarenbeek. In hoeverre Van Hirtum bestaand materiaal opnieuw gebruikte is niet meer vast te stellen, maar gezien de kostprijs van het instrument moet een substantieel deel van het oude binnenwerk gehandhaafd zijn gebleven. Het in 1845/46 gebouwde orgel voor de parochiekerk van Son (18 registers) kostte bijna het dubbele.

⁶ G.H. Broekhuizen, *Orgelbeschrijvingen* ca. 1850-1862. T13. Handschrift uitgegeven door A.J. Gierveld, Amsterdam, (1986).

⁷ Frans Jespers, *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900*. 's-Hertogenbosch (1983), 296-297. Helaas is de daar genoemde bron Van der Harst niet traceerbaar.

Bouw van het Smits-orgel

Omdat de kerkrekeningen niet erg gedetailleerd zijn is het onbekend hoe lang Van Hirtum het orgel van de Goirkese kerk in onderhoud had. Zeker is wel dat de orgelmaker Franciscus Cornelius Smits II (1834-1918) in het najaar van 1879 twee dagen aan het orgel werkte; de kosten daarvan bedroegen 14 gulden.⁸ In 1882 herstelde orgelmaker W. van Kesteren uit Gennep het aanwezige harmonium. Op 13 april 1883 vroeg het kerkbestuur bisschoppelijke machtiging aan om het orgel voor 400 gulden door Van Kesteren te laten herstellen. Men motiveerde de reparatie als hoogst noodzakelijk, maar ook voldoende om het instrument nog een 15 tal jaren te kunnen gebruiken. De bisschop gaf toestemming mits de reparatie *zonder bezwaar der kerk door opname van gelden* zou worden verricht.⁹ De uiteindelijke kosten van deze reparatie, die in het najaar van 1883 werd verricht, kostte 735 gulden.¹⁰ Tevens werden bij die gelegenheid de spaanbalgen vervangen door een magazijnbalg met reservoir. De groeiende muzikale rol van organist en koördirecteur Wilhelmus Ignatius Reyniers (1846-1908), die eveneens uit Gennep afkomstig was, heeft hierbij mogelijk een rol gespeeld. Hoe lang Van Kesteren het orgel onderhield is niet exact na te gaan omdat in de rekeningen niet altijd de naam van de betreffende orgelmaker wordt genoemd. In 1890 herstelde Camille Loret het orgel voor 12 gulden. Orgelmaker H. Vermeulen uit Weert voerde in 1900 een reparatie uit voor 107 gulden.¹¹

Intussen was in 1882 Johannes Baptista Bots (1838-1915) als pastoor aangesteld. Onder zijn bezielende leiding werd het kerkgebouw gedurende de daaropvolgende decennia vernieuwd en verfraaid. Een en ander werd mede mogelijk gemaakt door royale schenkingen van Cornelis Johannes Eras (1826-1909) en zijn vrouw Anna Maria Huberta Donders (1832-1902) en een aantal familieleden. Zij maakten in 1885 het polychromeren van de kerk mogelijk en schonken in de daaropvolgende jaren enkele kroonluchters. Daarnaast schonken Cornelis Eras en zijn vrouw in 1900 een bedrag van 10.000 gulden op lijfrente aan de kerk.¹²

Kort daarna maakte het kerkbestuur plannen voor een ingrijpende restauratie van het kerkgebouw die zowel voor het interieur als ook het exterieur grote gevolgen zou hebben. De plannen werden opgesteld door architect Franciscus Cornelis De Beer (1873-1960); de aanbesteding vond plaats in mei 1902:

*Aanbesteding. Namens het R. K. Parochiaal Kerkbestuur van den H. Dionysius aan het Goirke alhier; zal door den Architect F. C. DE BEER, worden AANBESTEED: Het bouwen van een doop- en bidkapel en hoofdingang, het vernieuwen van den voorgevel en zijdaken en het herdekken van alle daken aan de kerk van den H. Dionysius aan het Goirke alhier; het maken van fundeeringen, pilasters, enz., voor te plaatsen hekwerken, verder bijkomende werken met bijlevering van alle materialen, transporten, arbeidsloon en, enz., daarvoor benodigd. De inschrijving zal opengesteld worden, uitsluitend voor Aannemers, wonende te Tilburg. De besteding zal geschieden volgens art. 31 van het bestek op Vrijdag 16 Mei 1902. De bestekken zijn vanaf Vrijdag 9 Mei a. S. a f 2.00 te verkrijgen en de teekeningen liggen ter inzage bij den Architect, die tevens de gewenschte inlichtingen geeft.*¹³

Het werk werd op 16 mei 1902 voor 25.500 gulden gegund aan de firma Broens. De start van de kerkrestauratie was voor de familie Eras Donders aanleiding voor een nieuwe royale schenking. In de notulen van de kerkbestuursvergadering van 15 maart 1903 is daarover het volgende te lezen:

.... dat de Weledele Heer Cornelius Eras Donders de kerk een prachtig cadeau heeft aangeboden, bestaande in een nieuw orgel, en dat daarvoor besteed mag worden ± fl. 12.000,-. Op voorstel van den heer Eras wordt een commissie benoemd om te bespreken aan wien dit werk zal worden opgedragen.

⁸ Met dank aan Drs. J.G.P.G. Boogaarts (Duiven), die deze informatie uit zijn nog te publiceren boek over de orgelmakers Smits beschikbaar stelde. Het bedrag is ook in de kerkrekening geboekt, maar daar ontbreekt de naam van de orgelmaker.

⁹ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 204.

¹⁰ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 521.

¹¹ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummers 432, 521 en 522.

¹² Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 432.

¹³ *Tilburgse Courant*, 4 mei 1902.

De commissie zal bestaan uit den Zeer Eerw. Heer W.H. van Besouwen, pastoor van Korvel, den heer Jacques van Roessel, lid van het kerkbestuur, den heer W. Reijniers, organist en den voorzitter.¹⁴

Waltherus Hubertus van Besouwen (1857-1926) was jarenlang docent muziek en zang aan het Seminarie Beekvliet (in Sint-Michielsgestel) en adviseerde rond de eeuwwisseling met zekere regelmaat bij de bouw van nieuwe- of de restauratie van bestaande orgels. Zo was hij onder andere betrokken bij de bouw van het Franssen-orgel in de parochiekerk van Oisterwijk (1898-1899)¹⁵ en de vernieuwing van het Franssen-orgel in de parochiekerk van Liempde (1906/15).¹⁶ Een gelukkig kerkbestuur vroeg nog diezelfde dag bisschoppelijke machtiging om het cadeau te aanvaarden; die toestemming werd op 17 maart verleend.¹⁷ De commissie ging daarna zeer voortvarend te werk en stelde een dispositie voor waarop de orgelmakers Gradussen (Winssen), Maarschalkerweerd (Utrecht) en Smits (Reek) offerte uitbrachten. Helaas zijn deze offertes niet in het archief van de parochie bewaard gebleven. Ondanks het feit dat de firma Smits tot dan toe nog nooit een orgel met pneumatische tractuur had geleverd, is het niet verwonderlijk dat men de orgelmakers Smits vroeg om offerte uit te brengen. Deze firma had in 1894 een groot nieuw orgel gebouwd voor de Tilburgse St.-Josephkerk waar Antonius Donatus (1832-1908), een broer van de orgelmakers, pastoor was. Ook een uitnodiging aan de gerenommeerde firma Maarschalkerweerd & Zoon uit Utrecht lag voor de hand. Deze firma was immers geroemd om haar instrumenten met mechanische en pneumatische tractuur. Bovendien had Van Besouwen kort daarvoor nog het nieuwe Maarschalkerweerd-orgel in de St. Jacobuskerk in 's-Hertogenbosch ingespeeld.¹⁸ Ook het uitnodigen van de firma Gradussen lijkt sterk door Van Besouwen te zijn beïnvloed. Wellicht had dit te maken met het kort daarvoor voltooide instrumenten met pneumatische tractuur in de parochiekerk van Heeze (1899) dat door hem werd ingespeeld¹⁹, en dat in kapel van het Franciscanenklooster in Megen (1901).²⁰ Merkwaardig genoeg werd de firma Franssen (Roermond) niet uitgenodigd, hoewel Van Besouwen als adviseur betrokken was geweest bij de bouw van het orgel in Oisterwijk en bovendien in februari 1902 nog het orgel van de St. Jan in 's-Hertogenbosch had gekeurd. Wellicht waren de technische problemen waarmee dit laatste instrument kampte voor Van Besouwen reden om de firma Franssen niet voor het Tilburgse orgel uit te nodigen.²¹ In de kerkbestuursvergadering van 20 april 1903 werd een en ander als volgt besproken:

... na breedvoerige bespreking van de "dispositie" en van de plannen ingeleverd door de Heeren Gradussen te Winssen, Maarschalkerweerd te Utrecht en Gebr. Smits te Reek, spreekt de Weledele Heer Van Besouwen zijn gevoelens uit en zegt dat alles samen genomen het plan van Gebr. Smits wat soliditeit en prijs aangaat hem het aannemelijkste voorkomt, en dat hij dit werk gerust aan Gebr. Smits zou vertrouwen. Het plan Smits is begroot op f. 9.800,- behalve de kast. Het kerkbestuur besluit met algemene stemmen op gezag van de Weledele Heer van Besouwen het vervaardigen van het orgel te gunnen aan de Gebr. Smits te Reek. Wat de orgelkast betreft stelt de voorzitter voor eene tekening te laten maken door den architect F. de Beer en vervolgens eene begroting door de Heeren Gebr. Smits te Reek en den Heer Jac. van Iersel meubelmaker te Tilburg.

Hoewel de inhoud van de offertes niet bekend is, kan de keuze voor de firma Smits toch wel bijzonder worden genoemd. Zij had immers nog weinig tot geen ervaring met de bouw van een groot orgel met pneumatisch aangestuurde windladen. Ook wordt duidelijk dat architect De Beer nauwe bij de vormgeving van het nieuwe instrument betrokken zou zijn. De commissie ging daarna zeer voortvarend te werk waarbij organist Reyniers de contactpersoon

¹⁴ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 199.

¹⁵ Frans Jaspers, *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900*. 's-Hertogenbosch (1983), 226.

¹⁶ Rogér van Dijk, *Eindrapport betreffende de restauratie van het Franssen-orgel in de R.K. kerk Sint Jans Onthoofding in Liempde*. De Bilt, (2015), 5-6.

¹⁷ Regionaal archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 205.

¹⁸ *De Tijd*, 29 mei 1900.

¹⁹ *De Tijd*, 14 september 1899.

²⁰ In *De Tijd* van 8 september 1901 wordt dit instrument tamelijk uitvoerig beschreven en geroemd.

²¹ Overigens kampten ook de pneumatisch bediende Franssen-orgels in Veghel (1895) en Oisterwijk al snel met technische gebreken; brief F.C. Smits (II) aan W. Reyniers, d.d. 21 juni 1903, Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 348.

tussen de orgelmakers en de architect zou zijn. In het parochiearchief bleef een deel van deze correspondentie bewaard die een goed beeld verschaft van de gang van zaken.²² In mei 1903 werd het oude orgel door middel van een advertentie te koop aangeboden:

*Het R. K. Par. Kerkbestuur Tan den H. Dionysius aan 't Goirke te Tilburg biedt te koop aan: een Kerkorgel, met 2 klavieren en aangehangen pedaal, 28 registers, blaasbalg als nieuw, alles in solide eikenkast. Inlichtingen geeft de Heer W. REIJNIERS, Organist.*²³

Het Van Hirtum-orgel eind 1903.

Opvallend is dat het kerkbestuur de verkoop van het oude orgel in gang zette nog voordat daarvoor bisschoppelijke machtiging was aangevraagd. Pas op 29 juli 1903 schreef het kerkbestuur aan de bisschop dat de bouw van het nieuwe orgel was opgedragen aan de firma Smits. Tevens vroeg men goedkeuring om het oude orgel, waarvan de waarde op 800 tot 900 gulden was geschat, te verkopen. Een maand later verleende de bisschop toestemming om het oude orgel te verkopen.²⁴ Uiteindelijk is het oude orgel voor 500 gulden aangekocht door de firma Vermeulen (Weert).²⁵ De laatste bespeling vond plaats op 24 november 1903. In de *Nieuw Tilburgse Courant* van 27 november werd het volgende bericht opgenomen:

Naar wy vernemen is men in de parochiekerk van het Goirke bezig met het uitbreken van het orgel. Eene groote verandering zal het koor ondergaan en tevens zal in den loop van het voorjaar een nieuw orgel geplaatst worden. Dit laatste is een geschenk van de-parochianen.

²² Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 348.

²³ *De Tijd*, 13 mei 1903. In de genoemde 28 registers zullen ook de koppelingen en andere werktuiglijke registers zijn meegenomen. Overigens verscheen een vergelijkbare advertentie ook in tijdschrift *Het Orgel*.

²⁴ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 205.

²⁵ De opbrengst van het oude orgel is ook in de kerkrekening van 1903 geboekt.

Nog meer informatie is te vinden in tijdschrift *Het Orgel* van december 1903. In een tamelijk uitgebreid artikel, mogelijk van de hand van Reyniers - medewerker van de redactie - is te lezen dat het oude orgel *na een flinke restauratie* geplaatst zou worden in de nieuwe St.-Antoniuskerk van Roosendaal. Het zou daar tot 1954 in gebruik blijven.²⁶ Over het nieuwe orgel berichtte men als volgt:

Alhier zal in den zomer van het volgende jaar een nieuw orgel geplaatst worden door de Hereen Gebrs. Smits, Orgelmakers te Reek bij Grave. De beide kasten en nieuwe balustrade worden vervaardigd naar teekeningen van den Heer F. de Beer, architect te Tilburg. Het orgel wordt geheel pneumatisch gebouwd, met vrije speeltafel, 2 klavieren en pedaal en heeft 31 sprekende stemmen, waarvan 12 op Hoofdmanuaal, 12 op Positief en 7 op Pedaal, daarbij 8 combinatieknoppen, een trede voor crescendokast, een id. voor registercrescendo (rolschwellen), verder alle gebruikelijke koppelingen.

Zoals gezegd is de bouw van het Smits-orgel is goed te volgen aan de hand van de gedeeltelijk bewaard gebleven correspondentie tussen de orgelmakers en organist Reyniers. Op 11 Mei 1903 schreef F. C. Smits (II) een eerste uitvoerige brief waarin allereerst aandacht wordt geschonken aan de versteviging van het orgelbalkon. De orgelmaker drong er op aan dat hierover contact zou worden gelegd met de architect: *Het was misschien goed dat U den architect eens wat aanpordet, en ook met hem de mogelijkheid bespreekt om de balustrade tusschen de kolommen te maken.* De tekeningen voor het binnenwerk waren nagenoeg gereed maar zouden eerst nog aan de firma Weigle worden voorgelegd: *Met de tekening van het inwendige orgel zijn wij zoo goed als klaar; 3.30 M zal voldoende diepte zijn; de stegang wordt dan 0.50 M onder; boven natuurlijk ruimer. Indien het orgel eene twintig cM dieper mocht zijn dat was dat natuurlijk plezieriger. Het Hoofd Manuaal zullen wij 3 complete windladen moeten geven dus ook 3 Relais. De tekening zullen wij eerst aan het oordeel van Weigle onderwerpen.*

In zijn tweede brief van 18 mei ging de orgelmaker uitvoerig in op de klank van het in aanbouw zijnde instrument. Uit de brief wordt duidelijk dat de orgelmakers en de organist zich uitgebreid verdiepten in het klankbeeld van diverse registers en voor de dispositie ook nog elders advies hadden ingewonnen:

In antwoord op Uwe letteren van 15 dezer berichten wij hiermede, dat, inzake de Roerfluit 8' U nog wel een maand tijd blijft tot overwegen en besluiten; ook de Violine 4' in plaats van Melophone kan ons niet in moeilijkheden brengen omdat Violine enger van mensuur is.

Eene opmerking over Violine 4': Töpfer zegt hiervan "...obgleich dieselbe auf letztere Art (d.i. in 4 voets toon) ausgeführt keinen angenehmen Effekt macht." Dit is gedeeltelijk waar; bij gewoon accoordenspel is de Violine eenigszins hinderlijk voor 't gehoor, maar voor orchest-imitaties (om er zoo eens losjes over heen te spelen) is ze zeer mooi en misschien onmisbaar.

Wat aangaat de wijzigingen door Verheijen:²⁷ die zijn ingrijpend en wij wachten hierover, ter wille onzer tekening gaarne eene spoedige beslissing. Ziehier een beschouwing dan. Eene Bourdon 16' op Posf. absorbeert, om zoo te zeggen, alles wat de teëre 8 voeters aan fond hebben; het resultaat is: eene mooi genuanceerde 16 voet maar... de 8 voets toon is de grondtoon van de Manualen; met andere woorden: de zwakke 8 voeters komen ten goede aan de Bourdon 16 en niet de Bourdon 16' aan de 8 voeters.

Op het Pedaal hetzelfde verschijnsel tusschen Subbas 16' en Cello 8' maar de 16 voets toon hoort daar thuis.

Komt dus Bourdon 16 op 't Positief dan moet toch de Viool Prestant 8' behouden blijven om eenig overwicht op de Bourdon te krijgen. Die Bourdon moet dan de Quintadene 8' verdringen en de Dolce 8' moet doorlopend worden. (54 pijpen). Maar dan krijgt men een verschrikkelijk groot Positief en dat alles, dan in eene Expressie kast, dat wil wat zeggen.

Zou eene flinke Viool Prestant zonder Bourdon 16 ook niet voldoende zijn? Terwille eener Mixtuur op HoofManuaal zou de kast weer veel dieper moeten worden, ofwel in verdieping gewerkt (worden); dat wordt duur en dan is 't nog maar een Mixtuur.

²⁶ *Het Orgel* december 1903, p. 4. Frans Jaspers, *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900*. 's-Hertogenbosch (1983), 297.

²⁷ Hier is waarschijnlijk bedoeld Jos. A. Verheijen, organist van de Mozes en Aaronkerk te Amsterdam.

Eene Trompet Harmoniek is een mooi register maar kostbaar; de tongwerken worden zoo weinig gebruikt; van eene Dolce 8' zoudt ge misschien meer plezier hebben.

Intussen was de orgelmaker ook aan de slag gegaan met het ontwerp van het front. Daarvoor baseerde hij zich onder andere op het front van het Smits-orgel in de St. Janskerk te Vlaardingen (1894). Architect De Beer wachtte naar het oordeel van Smits wel erg lang met een inhoudelijke reactie. In zijn brief van 12 juni vroeg Smits aan Reyniers om de zaak in beweging te brengen:

Weledele Heer. Nog altijd wachten wij op de teekening van de architect; dat duurt lang: vervelend lang; enkele potloodschrappen zijn vooreerst voldoende, maar er komt niets. Voor 't maken van die kasten is veel tijd nodig; moet het gauw gaan dan gaat het duur en zonder de nodige zorg. Het zal onder de hand weer Pinksteren worden voor de teekening vastgesteld is. Wij verzoeken U daarom andermaal naar de architect te gaan en, als U daar geen bezwaar inziet, er te blijven tot de schets klaar is.

Als er niets tegenvalt dan kunnen wij in de week van den 21sten in Tilburg komen, en spreken dan over de Combinaties enz.

Op 21 juni schreef Smits dat het eerder geplande bezoek aan Tilburg moest worden uitgesteld tot de 30ste wegens uitgelopen werkzaamheden aan het orgel in Dreumel. Ook uitte hij zijn ongenoegen over de aanpassingen die De Beer aan het eerste ontwerp had voorgesteld:

Wij komen nu Dinsdag 30 dezer, brengen dan de schets mede en geven de Heer de Beer de nodige inlichtingen. ZEd heeft de nuttige breedtes der van iedere kasten 1/2 meter te klein genomen en daarvoor ornamenten gegeven; dat gaat natuurlijk niet aan. Of dat het houten traliwerk in 't front een goed effect zal maken, weten wij niet, het is iets ongewoons. Heden schrijven wij den Heer de B. over deze aangelegenheden, dan kan ZEd er eens over denken en zijne werkzaamheden zoo inrichten dat hij op 30 dezer dadelijk aan de teekening kan beginnen.

In zijn brief van 24 juli deed Smits een voorstel voor de inrichting van het generaal crescendo en de vaste combinaties. Opvallend is dat bij de vijfde trap (na de acht- en viervoets labialen) de beide tweevoetsregisters alsmede Quint en Cornet worden toegevoegd. Bij de zesde trap worden in plaats daarvan de tongwerken van de manualen en de Bazuin van het Pedaal ingeschakeld. Pas in het tutti komen de tweevoetsregisters, Quint en Cornet weer terug, evenals de Manuaalkoppel, de koppelingen Ped.+ Man. en de (niet uitgebouwde) Superoctaafkoppel Man I+I. In zijn brief klaagde Smits opnieuw over het gebrek aan voortgang bij architect De Beer waardoor de orgelkasten niet op tijd gereed zouden zijn. Met name zijn overwegingen met betrekking tot de combinaties en het generaal crescendo zijn zeer interessant:

Ingesloten een lijstje van de dispositie van rolzweller en van de combinatieknopjes; het aantal knopjes hebben wij moeten brengen op 7 + 0;²⁸ de stellingen van het registercrescendo op 14.

De dispositie van de rolzweller (crescendo) kan door U naar willekeur gewijzigd worden, echter daaraan denken dat hij eigen bestemd is voor het 1ste Manuaalklavier; daarom moet aladelijk in 1ste stelling de Koppel IIe Man aan 1ste komen en om een zeer zacht Pedaal te hebben (het Gedekt 8' zou al te sterk zijn) ook de Koppel IIe Man. aan Ped.

Ook de dispositie der drukknopjes kan door U naar believen veranderd worden, doch s.v.p. de registers die weer weg moeten gaan (dus Cornet – Quint enz.) in 5^e stelling brengen.

Noch op Registercrescendo noch op Combin. knopjes komen voor: Voix celeste, Vox Humana, Quintadene en Suboctaaf IIe aan I. Zou ook Superoctaaf 1ste niet daarop achterwege kunnen blijven en deze twee koppelingen dan midden boven 't klavier (d.w.z. midden in de rij balanceerende drukkers) aanbrengen? UEd zal ondervinden, dat het samenstellen der disposities voor knopjes en crescendo een moeilijk werk is en instaat om Uw geloof aan de reële waarde van die inrichtingen aan 't wankelen te brengen.

Kan de Flûte Octaviante 4' van 1ste Manuaal niet wat zacht en dun genomen worden om ook een zachte 4 voet op 1ste Man te hebben?

²⁸ Met 0 zal de oplosser zijn bedoeld.

In de kantlijn voegde Reyniers een kort commentaar op de laatste vraag toe: *Neen*. Over zijn verdere op- en aanmerkingen is het een en ander te lezen uit het antwoord dat Smits op 1 augustus 1903 aan Reyniers schreef:

Uwe letteren van 30 Juli zijn in onze handen. Rekening houdende met het door U beoogde doel achten wij Uwe ontwerpen voor Combin. knopjes en Registercresc. buitengewoon goed geslaagd en zullen ze derhalve beschouwen als vastgesteld; de koppel IIe aan Pedaal komt ons beter voor op het 4^e dan op het 1^e knopje. De Superoctaafkoppel komt dan op de combinatieknopjes en op het Registercresc^o. en dan nog midden boven 't klavier.

Met Uwe aanwijzing betreffende intonatie zullen wij wel rekening houden en met de Flûte Oct. 4' voorzichtigheidshalve den middenweg bewandelen en nemen tusschen Flûte Harm 8' en Flûte Travers. 8'.

De speeltafel komt met een schuif(rol)deksel; indien het deksel weggeschoven wordt, is alleen gepolitoerd zwart en notenhout te zien; dat wordt dus zeer mooi. De lessenaar wordt waarschijnlijk eerst te Tilburg gemaakt en is van voren naar achteren verschuifbaar en zoo nodig ook in de schuinte; hij staat boven op de speeltafel en kan dus blijven staan ook als de speeltafel gesloten is.

De onderkant der boeken komt maar 16 cm boven de witte toetsen van IIe Man zoodat U over een niet te hoog boek (bijv. Graduale) heen kan kijken.

De breedte de speeltafel wordt buitenwerks 1.40 M.

De diepte van uit de voorkant Ie Man. klavier 0,58 „

De speeltafel komt dus (als de voorkant orgelbank in eene lijn komt den voorkant kast) 0.82 M voor de kast uit. Het onderste klavier wordt 1 cm langer dan het bovenste om die knopjes niet hinderlijk te doen zijn. Het Pedaalklavier komt volgens Uw voorschrift 0.07 dieper, in de speeltafel, dan normaal, dat is inderdaad gemakkelijker, maar heeft de speeltafel wat dieper gemaakt. De teekening komt maar niet; als ze nu nog maar praktisch is.

Uiteindelijk voltooide de architect De Beer de definitieve ontwerp-tekening van de kas.²⁹ Deze wijkt enigszins af van het oorspronkelijke idee van Frans Smits (II). Of er - conform het oorspronkelijke plan nog bij de firma Van Iersel een offerte werd gevraagd, is niet bekend. De orgelkasten werden uiteindelijk vervaardigd door Piet Janssen uit Mill. In zijn brief van 2 december 1903 schreef Smits onder andere het volgende:

Wij weten niet juist hoe de verandering van het koor aangepakt wordt, of het geheel of maar gedeeltelijk nieuw wordt, maar vertrouwen dat het stevig genoeg zal zijn. Wij houden ons nu uitsluitend met Uw orgel bezig; er is nu niets erger dan dat de dagen zoo kort en dikwijls zoo donker zijn; maar we zullen wel op tijd klaar komen. Aan de kast wordt hard gewerkt; Jansen is indertijd bij den Heer de B. geweest met zooveel détails als vooreerst noodig zijn.

Uw voorstel over het Registercrescendo is zeer gegrond, en kan geëffectueerd worden, maar de naamplaten zijn gecalligraphieerd; het is echter geen halszaak om, als de combinaties eens aan de praktijk getoetst zijn, nieuwe platen te laten schrijven.

De bouw van het orgel nam in totaal bijna twee jaar in beslag; de inwijding door deken Smits (de broer van de orgelmaker) vond plaats op woensdag 1 maart 1905. Bij die gelegenheid werd het instrument bespeeld door Peter Kallenbacht (1869-1940), organist van de St.-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch; pastoor Van Besouwen en natuurlijk Reyniers zelf. Daarbij speelde ook het parochiële mannenkoor een belangrijke rol. Op het programma stonden werken van Johann Sebastian Bach, Ludwig van Beethoven, Jaques Nicolaas Lemmens, Alphonse Mailly en August Wiltberger.

Van de inwijding van het orgel werd beknopt verslag gedaan in tijdschrift *Het Gregoriusblad*.³⁰ Reyniers zelf verzorgde een uitgebreider bericht in *Het Orgel*.³¹ Naar aanleiding daarvan schreef Smits op 18 maart aan Reyniers: *Uw verslag in "het Orgel" vinden wij zeer goed geslaagd en zeggen daarvoor dank. Het is nog al zakelijk en zonder te veel bombast en schijnt niet den indruk te maken dat het overdreven is; tenminste de Heer Maarschalkerweerd féliciteert ons, bij schrijven van gisteren met het behaalde succes.* Smits besloot zijn brief met het verzoek aan Reyniers om hem in te schrijven als donateur van de Nederlandse Organistenvereniging.

²⁹ Regionaal Archief Tilburg, archiefnummer 298, inventarisnummer 348.

³⁰ *Het Gregoriusblad*, 30/56 (1905), 48-49.

³¹ *Het Orgel*, maart 1905, 2-3, 7.

Naar aanleiding van de inwijding van het orgel verscheen een zeer uitgebreid artikel in de *Tilburgse Courant* van 5 maart 1905:

Het nieuwe orgel op bet Goirke.

Woensdag-middag te 3 ure had de plechtige inwijding plaats van het nieuwe orgel in de parochiekerk van den H. Dyonisius op het Goirke alhier. Een groot getal genoodigden waaronder veel eerw. heeren geestelijken zoowel van binnen als buiten de stad alsmede vele notabelen hadden plaats genomen voor de communiebank, terwijl het kerkgebouw gevuld was met belangstellenden. De zegening verricht door den hoogerw. heer Deken Mgr. Smits, werd begonnen met de intonatie van den psalm „Laudate Dominum” van Mettenleiter voor alt, tenor, baryton en bas met orgelbegeleiding. Het zangkoor was voor deze gelegenheid versterkt met eenige heeren oud-koristen, waaronder de beste krachten. Daarna voerde de heer P. Kallenbach, organist aan de kathedrale kerk te 's-Bosch een solo nummer uit „Toccatto” van Bach, waarin zoowel uitkwam het groote talent van den bekenden orgelvirtuoos als het prachtige klankgehalte van het nieuwe orgel. De heer W. I. Reijniers gaf vervolgens een paar orgelnummers en het koor het Sanctus eu Benedictus uit de Missa „Tota pulcra es” van Jansen. De priester-toonkunstenaar, de zeereerw. heer W. H. van Besouwen, pastoor op het Korvel alhier gaf eene keurige Improvisatie, het koor nog een 4-stemmig „O Salutaró Hostia” waarna de heer Kallenbach het prachtig „Andante uit de C-mol symphonie van Beethoven speelde. Na nog het Panis Angelicus eveneens-voor 4-stemmig mannenkoor speelde de heer Reijniers eene Invocation (voix cèleste) Romance (violoncel) en Prière (vox humana) van Lemmens en werd de feestelijkheid gesloten met een Marche Solennelle van Mailly door den heer Kallenbach. Het orgel dat naar de nieuwste eischen des tijds is ingericht, geleverd door de heeren Gebr. Smits te Reek bij Grave, heeft in alle opzichten voldaan èn als kerksieraad èn als muziekinstrument. De dispositie er van is als volgt:

Manuaal I	Manuaal II	Pedaal
1. Bourdon 16 vt	1. Vioolprestant 8	1. Contrebass 16
2. Prestant 8	2. Gamba 8	2. Subbas 16
3. Violoncel 8	3. Voix céleste 8	3. Cello 8
4. Flûte Harm. 8	4. Flûte traversière 8	4. Gedekt 8
5. Roerfluit 8	5. Dolce 8	5. Corno-dolce 4
6. Prestant 4	6. Holpijp 8	6. Bazuin 16
7. Flûte octaviante 4	7. Quintadeen 8	7. Trombone 8
8. Octaaf 2	8. Melophoon 4	
9. Quint 2 2/3	9. Flauto-dolce 4	
10. Cornet 2-3-5 sterk	10. Picolo 2	
11. Trompet 8	11. Basson 8	
12. Clairon 4	12. Vox humana 8	

Neven Registers

Koppeling II Man. aan I man.

„ I „ „ Pedaal

„ II „ „ „

„ Superoctaaf I Man

„ Suboctaaf II Man. aan I Man.

Tremolo

Calcant

7 Combinatieknoppen en 1 Oplossingsknop

Voettrede voor Crescendokast (II Manuaal)

Voettrede voor Registercrescendo voor het geheele orgel in 14 Tempo's.

Na de bespeling maakten vele eerw. heeren geestelijken, verschillende organisten en andere musici gebruik om het orgel van nabij te beschouwen, waarbij de heeren Smits zoo bereidwillig waren, de noodige inlichtingen te verstrekken. Een bekend musicus te dezer stede schrijft omtrent het nieuwe orgel nog het volgende: Zoo was dan eindelijk na maanden wachters het nieuwe orgel in de kerk van het Goirke gereed gekomen en de Iste Maart was de dag voor de plechtige inwijding bestemd. Eene breede schare van geestelijken, eene menigte belangstellenden, waaronder vele musici, sommige zelfs van verre gekomen, vulde het ruime kerkgebouw, toen precies om 3 uur de kerkelijke plechtigheid een aanvang nam met het zingen van den Psalm: „Laudate Dominum”, waarna vers en gebed gezongen werden door den HoogEerw. heer Deken, Mgr. Smits. Toen hiermee de kerkelijke functie verricht was, werd het rijke program afgewerkt. Het lust mij niet elk der nummers afzonderlijk te bespreken: genoeg zei het te zeggen, dat er schoon gespeeld en prachtig gezongen is; vooral het mannenkoor ontwikkelde eene majestueuse kracht en een heerlijk klankkarakter. Een schoon ensemble vormde koor en orgel

bijzonder in het machtige: „O res mirabiles“; maar ook in de zachtere passages pasten de liefelijke, zachte, soms teer strijkende orgeltonen wonderwel bij de fluisterende zangstemmen. Toen bleek schitterend de geschiktheid van het nieuwe orgel voor het accompagnement van den zang. Dat het ook als solo-instrument zeer geschikt is, bleek ten duidelijkste in de verschillende nummers voor het orgel. Nergens echter kwam het karakter van solo-instrument beter tot zijn recht dan in het Andante v. Beethoven, dat de heer Kallenbach meesterlijk speelde met de heerlijkste, rijk wisselende, maar steeds gelukkige registreering. De marche Solennelle van Mailly was een pakkend slotnummer, waarbij de volle kracht van het orgel zich liet gelden. De feestelijkheid was daarmee geëindigd; overtuigend was bewezen, dat de parochie van het Goirke trotsch mag zgn op het nieuwe orgel en dat de firma Gebr. Smits, orgelmakers te Reek, hier inderdaad een prachtig stuk werk geleverd heeft Wij wenschen die heeren van harte geluk met het behaalde succes. Hoevelen toch meenden, dat de circa 100 jaar bestaande firma niet meer op de hoogte van den tijd was en niet in staat een degelijk modern orgel te leveren! Maar het succes van dezen dag en de hooge tevredenheid van het publiek en bijzonder van zoovele bevoegde beoordeelaars getuigt luide, dat er in die oude firma nog jeugdig bloed vloeit Maanden lang hebben die mannen met onverdroten vlijt met de voorbeeldigste nauwgezetheid gewerkt; allerlei voorkomende moeilijkheden wisten ze te overwinnen en ten slotte werd een werk geleverd, dat den toets der strengste critiek kan doorstaan. Een eeresaluut aan die kloeke firma, die na geruimen tijd in het buitenland het pneumatisch systeem, vooral Weigle, aan de bron zelve bestudeerd te hebben, na zich daar op de hoogte te hebben gesteld van de hedendaagsche eischen hunner vaktechniek, hier de eerste vruchten hunner studie en ondervinding leverde en een werk, dat eiken bevoegden beoordeelaar zal doen zeggen: „We hebben de buitenlandsche orgelmakers niet noodig!“ 't Is waar er is lang gewerkt aan dit orgel. Immers toen in 't begin van 1903 den WelEd. Heer C. Eras — God moge het hem honderdvoudig vergelden! — door een milde gift het Kerkbestuur in staat stelde een nieuw orgel aan te schaffen, werd door de goede zorgen van eene speciale commissie reeds in Mei 1903 tot definitieve bestelling overgegaan. De firma Eras, aan wier vrijgevigheid de Kerk van het Goirke reeds zooveel te danken heeft nam de kosten voor een prachtige eikenhouten orgelkast op zich. Dit werk werd uitgevoerd door den Heer P. Jansen te Mil volgens teekening van den architect F. C. de Beer alhier, beiden hebben eer van hun werk; deze om de sierlijke vormen zoo juist in overeenstemming met de kerk en de beschikbare ruimte, gene om de fijne uitvoering en het schoone eikenhout Het veel vergroote koor met zijn rijke balustrade en de prachtige orgelkast met haar sierlijke torenspits zijn ware sieraden van de kerk. Nog eens herhaal ik: er is lang, zeer lang gewerkt aan dit orgel met zijne 31 sprekende registers. Maar als men van nabij ziet met hoeveel zorg, met wat accuratesse, met wat overleg alles bewerkt en afgewerkt is, dan moet het nog verwondering wekken, dat het werk in dien tijd gereed konde komen Door de welwillendheid van den WelEerw. Heer Reijniers was het mij vergund eenige malen een kijkje te nemen op 't koor en in de orgelkast en zoo heb ik mij met eigen oogen kunnen overtuigen van de degelijkheid van het gebruikte materiaal, van de nette afwerking aller onderdeden, van de schoone inrichting der orgelkast, van de doelmatige plaatsing der verschillende pijpen, van de ordelijke groepeerings en zorgvuldige leiding der windbuisjes — er is circa 1500 M. buis gebruikt — van de rustige werking van blaasbalg en reservoirs en hunne lichte bediening, van de gemakkelijke werking der voettreden voor crescendokast en registercrescendo, van de juiste intonatie der verschillende spelen: inderdaad het is een waar genoegen, dat alle 3 van nabij te beschouwen en ik durf iederen belangstellende met vrijmoedigheid aanraden bij gelegenheid een en ander eens te gaan zien: het zal hun evenals mg' een lust zijn te bemerken, dat onze Noord-Brabantsche firma met elke andere kan concurreeren. Nog rest mij een woord te zeggen over het voornaamste van het orgel over den toon. Uitmuntend geslaagd vind ik het karakter der fluiten, zoowel Flüte harmonique en roerfluit als de Flüte traversière flauto-dolce en piccolo. Ook Gamba en Violoncel met de Cello van het pedaal, zijn zeer goed geïntoneerd; het fijne strijkgeluid der viool en de mannelijke tonen van de Cello zijn zeer goed nagebootst. Bizonder aangenaam en vol van toon is ook de Vioolprestant van het 2de manuaal. 't De tongwerken zijn eveneens van fijne intonatie: de basson van het 2de manuaal is inderdaad prachtig en edel, terwijl de volle toon van de bazuin het pedaal een bijzondere kracht en glans geeft. Het ensemble is machtig en grootsch. De registers en drukknoppen zijn alle even gemakkelijk en solied ingericht Bijzondere opmerking verdient nog een heel eigenaardige koppeling, waardoor aan het Iste manuaal het benedenoctaaf van het 2de manuaal verbonden wordt; het effect is verrassend, dikwijls wonderschoon. Het registercrescendo is eene balansvoettrede; de organist kan door drukken met den voet van het allerzachtste, nauw hoorbare geluid, langzaam of snel naar verkiezing, opklommen tot steeds krachtiger stemmen, tot het volle werk, om daarna ook weer even gemakkelijk van het machtigste bruisen tot het zoetste murmelen over te gaan. Wij wenschen den ZeerEerw. Herder en de Parochie van het Goirke geluk met 't schoone orgel en vooral ook den organist, die na zooveel jaren geduldig wachten, eindelijk, een waardig instrument onder de vingers krijgt Wij feliciteeren de vrijgevege Familie Eras, die nu hare milde schenking zoo heerlijk gebruikt ziet en de firma Gebr. Smits met hun eerste, zoo goed geslaagde modern orgel.

Het moderne pneumatische orgel van de Goirkese kerk mocht dan wel door deskundigen worden geroemd; de orgelmakers Smits zelf zouden dit systeem nooit echt omarmen. In de daaropvolgende jaren leverde de firma slechts vijf andere instrumenten met pneumatische tractuur voor Maasbommel (1908), Tilburg (H. Antonius, 1908 met ouder pijpwerk), (Den Dungen, 1911), Sint-Michielsgestel (Fraterhuis De Ruwenberg, 1912) en Strijp (H. Trudo, 1922). Van deze instrumenten is alleen dat van Maasbommel goed bewaard gebleven. Mede daarom neemt het orgel van de Goirkese kerk een bijzonder plaats in het omvangrijke oeuvre van de firma Smits in.

Ter verdere verfraaiing van het geheel werd kort na de ingebruikneming van het orgel *toegezegd en cadeau gegeven* een bedrag van 300 gulden voor twee bazuinblazende engelen. Deze beelden werden, net als de gehele balustrade, vervaardigd door de firma Ramakers & Zoon uit Geleen.

In 1917 werd er elektriciteit in de kerk aangelegd en niet lang daarna ontstonden plannen om ook het orgel van een windmotor te voorzien. Franciscus Cornelius Smits II was in 1918 overleden en de orgelmakerij was sindsdien voortgezet door zijn zoons Henricus Wilhelmus Josephus (1871-1944) en Franciscus Cornelius Josephus (1878-1928). Zij legden zich hoofdzakelijk toe op het onderhoud van bestaande instrumenten. In een brief van 14 juli 1920 boden de orgelmakers aan om voor 770 gulden een windmachine te leveren. Uit de betaling aan de orgelmakers blijkt dat de motor zonder *inschakelaar* geplaatst werd; de bestaande calcant bleef dus in functie. De orgelmakers ontvingen 758 gulden. De totale kosten bedroegen 1.082,20 gulden.

Voor zover dat uit de rekeningen kan worden opgemaakt bleef het orgel sindsdien ongewijzigd. Grotere uitgaven voor het onderhoud zijn geboekt in 1926 (ruim 200 gulden) en 1941 (130 gulden). In datzelfde jaar 1941 schreef Henricus Smits een brief aan orgeldeskundige A. Bouman waarin hij ook enige informatie verschaft over de muzikale gedachten die aan het instrument ten grondslag lagen en de receptie van het instrument:

’t Goirke, Tilburg heeft eene enorme technische uitrusting; terwijl destijds andere orgelmakers het klaar speelden om tot 12 Reg. op eene lade te zetten (men kon dan bij al veel kleiner tal over het groot octaaf heen spelen zonder geluid te vernemen) staan dáár de 12 Reg. van Ie Man. op 3 complete laden (met dubbele Reg. pneumk. die door eenzelfde voorrelais bediend worden. Iie Man. en Ped. ieder op 2 complete laden. Alle voorrelais zijn zóó ingericht dat de wind van de sp. tafel (in de buisjes) niet kan ontsnappen over de regelschroefjes voor aleeer het betr. piston gelicht is. Wat hoogst bevordelijk is voor prompte aanspraak, terwijl tevens het terugvallen veel sneller verloopt, omdat de uitlaat (over het schroefje) veel ruimer ingesteld kan worden. Bij de laden slaat de membraan tegen de bodem, dus niet tegen ’n cartonnen buisje o. d. Dit stelsel antwoordt beduidend vlotter (soepeler) dan kegelladen, maar is allengs losgelaten vanwege constructie zwarigheden: veel komt aan op het juiste membr. -leder; kegelladen zijn handiger. Peter Kallenbach, die het inspeelde, zat verbaasd: „wie elektrisiert alles” meende hij. En stabiel genoeg; tot 1928 nooit iets gehapert; sinds niet meer over ingelicht. Is suggestief genoeg van toon maar nogal te gepeperd, althans voor begeleiding; wat echter niet aan ons te wijten is: de commissie a.h. vond het St. Jos-orgel Tilburg [Heuvelkerk] te nuchter en de organist van toen, de bekende Willem Reijniers, hamerde maar aldoor dat hij „z’n knuisten vol moest kunnen vatten” en daarmee was hij gemakkelijk te helpen.³²

Restauratie 1992/2015

Na een lange periode van voorbereiding kreeg de firma Elberste in 1991 de opdracht voor een gedeeltelijke restauratie van het orgel. In de offerte die daartoe in 1990 was uitgebracht is sprake van een algehele schoonmaak van het orgel, herstel van verzakte en geknikte metalen pijpen en tongwerkbekers; het vervangen van alle losse membranen en membraanschijven

³² Met dank aan Drs. J.G.P.G. Boogaarts (Duiven), die deze informatie uit zijn nog te publiceren boek over de orgelmakers Smits beschikbaar stelde.

van de relais, stations en registerkasten; herstel van de speeltafel en het behandelen van het door houtworm aangetaste houten pijpwerk. Daarbij werd uitgegaan van 59 nieuwe houten pijpen in de registers Contrebas (6), Gedekt (4) en Subbas (11); Bourdon 16 (8), Flûte Harm. 8 (6) en Roerfluit (12); Holpijp (6), Flûte Travers (6). In de uiteindelijke uitvoering bleven de werkzaamheden beperkt tot Manuaal I en het groot Pedaal alsmede de restauratie van het houten pijpwerk.³³ Deze eerste fase kon in september 1992 worden afgerond. In het voorjaar van 1993 werd de speeltafel alsnog hersteld.

Ruim 10 jaar later maakte het parochiebestuur concrete plannen om ook de tweede fase van de restauratie uit te laten voeren. Op 15 oktober 2004 maakte ik een eerste beknopte rapport, gevolg door een iets uitgebreider restauratieplan. Op basis daarvan is ook de offerte uit 1990 geactualiseerd. Vanwege een langdurige en ingrijpende restauratie van het kerkgebouw konden de werkzaamheden aan het orgel echter pas in 2014/15 worden verricht. Omdat het instrument als gevolg van de werkzaamheden in het kerkgebouw vervuild raakte is - in aanvulling op de oorspronkelijke offerte - het gehele orgel (inclusief Manuaal en groot Pedaal) schoongemaakt. In september 2014 werd het pijpwerk van Manuaal II en klein Pedaal uitgenomen en naar Soest vervoerd. Tevens werden de membraanlijsten etc. gedemonteerd en vervolgens in de werkplaats van de orgelmaker hersteld en van nieuw leer voorzien. Ook de tremulant werd geheel gerestaureerd. In de tussenliggende periode is in eigen beheer het stucwerk van de wanden in het orgel hersteld en gefixeerd. Tevens werden de daken van de kassen schoongemaakt en van nieuw afdek materiaal voorzien. Hoewel in maart 2015 kon worden gestart met het terugplaatsen van de gerestaureerde onderdelen is met de afwerking van de restauratie gewacht totdat de werkzaamheden aan de kerk nagenoeg waren afgerond. De formele oplevering vond plaats op 7 oktober 2015 in aanwezigheid van de heer W.J.C. Diepenhorst van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Beknopte beschrijving van het orgel³⁴

Het orgel staat opgesteld op een galerij tegen de westwand van het schip. Om het westvenster vrij te houden bestaat het instrument uit twee imposante eiken orgelkassen met een vijfdelig front. Boven het westvenster zijn de beide kassen door middel van een overwelling, voorzien van een loos front, met elkaar verbonden. Alle frontpijpen zijn loos. Het middenveld van beide kassen is iets naar voren geplaatst en wordt bekroond met een wimberg en ondersteund door een baldakijn in de vorm van een driepasboog. Boven de centrale velden is ter afsluiting een tootboog met kruisbloem aangebracht. De pijpen in deze velden hebben een V-vormig labiumverloop. De flankerende velden zijn aan de bovenzijde voorzien van traceerwerk dat door een lijst met vierpassen wordt afgesloten. Daarboven is eveneens traceerwerk aangebracht, samengesteld uit onder andere vierpassen en boogfriezen. Het labiumverloop is hier recht. De pijpen in de buitenste velden van beide kassen hebben weer een V-vormig labiumverloop. Deze velden worden bekroond door vierpassen. De aanwezige pinakels accentueren de verticale lijnen in het ontwerp. De brede samengestelde opbouw tussen de beide hoofdkassen vormt de letterlijke bekroning van het totale ontwerp. Het is een enorme wimberg met tootboog, hogels, en kruisbloem. Op de schouders van de tootboog een boogfries met daarboven een lijst met toten. Deze decoratie wordt vervolgens nog eens in het klein herhaald: in het midden (met loze pijpen) wederom een wimberg met aan weerszijden een boogfries met een schuin oplopende bovenlijst met hogels. Dit geheel wordt bekroond door een zes pinakels, met als sluitstuk in het midden een enorme pinakel met kruisbloem.

Het orgel wordt bespeeld vanaf een vrijstaande speeltafel die zo is opgesteld dat de organist met zijn gezicht naar het altaar zit. De speeltafel staat iets uit het midden van het orgelbalkon tussen de beide kassen in. De registerwippers zijn in één lange rij boven de klavieren aangebracht. Opmerkelijk is dat - in vergelijking met andere pneumatische orgels - de

³³ Met dank aan Hans Elbertse voor het beschikbaar stellen van deze offertes.

³⁴ Zie ook: Hans Fidom (red.), *Het Historische Orgel in Nederland 1886-1894*. Amsterdam, 2007, 80-81.

registerwippers precies omgekeerd werken. De nog altijd ongewijzigde dispositie van het orgel luidt als volgt:

Manuaal I	Manuaal II	Pedaal
1. Bourdon 16 vt	1. Vioolprestant 8	1. Contrebas 16
2. Prestant 8	2. Gamba 8	2. Subbas 16
3. Violoncello 8	3. Voix céleste 8	3. Cello 8
4. Flûte Harm. 8	4. Flûte Travers 8	4. Gedekt 8
5. Roerfluit 8	5. Dolce 8	5. Corni dolce 4
6. Prestant 4	6. Holpyp 8	6. Bazuin 16
7. Flûte Octav. 4	7. Quintadene 8	7. Trombone 8
8. Octaaf 2	8. Melophone 4	
9. Quint 2 2/3	9. Flûte douce 4	
10. Cornet 2-3-5 sterk	10. Picolo 2	
11. Trompet 8	11. Basson 8	
12. Clairon 4	12. Vox Humana 8	

Koppelingen:
 Manuaalkoppel
 Ped+I
 Ped+II
 Suboctaaf I+II
 Superoctaaf I+I
 Tremulant
 Calcant (loos)

Onder in de linker kas (vanuit de kerk gezien) bevinden zich twee royale magazijnbalgen met vier schepbalgen. De trapinstallatie die zich in de ruimte achter deze kas bevindt, is vastgezet. Hier is ook de tremulant geplaatst en bevindt zich sinds 1920 ook de windmotor. Verder zijn er nog drie reguleurs. De winddrukken zijn: Manuaal I 98 mm. wk., Manuaal II 103 mm. wk. en Pedaal 118 mm. wk.

De windladen (twee per werk) zijn membraanladen vervaardigd volgens het systeem Weigle. In de linkerkas bevinden zich ter hoogte van het front de windladen en het pijpwerk van Manuaal I, alsmede de registers (met windlade) van Contrebas 16, Bazuin 16 en Trombone 8 van het Pedaal (in de onderkas). Op de voorste lade van het Manuaal staan achtereenvolgens de volgende registers: Bourdon 16, Prestant 8, Roerfluit 8, Violoncello 8, Flûte Harm. 8, Trompet 8 en Clairon 4. Daarna volgt een stemgang met daarachter een lade voor de overige registers.

In de rechter bovenkas bevinden zich de windladen en het pijpwerk van Manuaal II alsmede de windlade voor de registers Subbas 16, Gedekt 8, Cello 8 en Corni dolce 4 van het Pedaal. Deze windlade van het Pedaal bevindt zich direct achter het front. Het pijpwerk van Manuaal II staat daarachter en is opgesteld op twee windladen welke door een stemgang worden gescheiden. Op de voorste lade staan achtereenvolgens de registers Flûte traversière 8, Voix céleste 8, Vioolprestant 8, Gamba 8, Basson 8 en Vox Humana 8. Daarna een stemgang met daarachter een tweede lade met de registers Piccolo 2, Flûte douce 4, Melophone 4, Holpyp 8, Quintadene 8 en Dolce 8.

Het pijpwerk kan in grote lijnen als volgt worden omschreven:

Manuaal I

Bourdon 16	C-h grenen, vervolg metaal (gedekt) met zijbaarden; C en Cis 1992
Prestant 8	metaal met expressions
Roerfluit 8	C-H grenen (1992), vervolg metaal (gedekt met roeren) en zijbaarden
Violoncello 8	metaal met expressions en freins
Flûte Harm. 8	C-H grenen, vervolg metaal, vanaf c ² overblazend; C en Cis 1992
Trompet 8	metaal; Duitse krukken, hoogste tonen bekens met dubbele lengte

Clairon 4				metaal, Duitse krukken; fis ² -f ³ labiaal
Flûte Octav. 4				metaal, vanaf c ¹ overblazend
Prestant 4				metaal, grotendeels met expressions
Quint 2 2/3				metaal, deels met expressions, kleinste pijpen op lengte afgesneden
Octaaf 2				metaal, deels met expressions, kleinste pijpen op lengte afgesneden
Cornet				metaal, deels met expressions. Samenstelling:
C				2 2/3 2
c	4			2 2/3 2
c ¹	8	4		2 2/3 2 1 3/5
c ³	8	4		2 2/3 2 - 2
Manuaal II				
Flûte Travers				C-H grenen, vervolg metaal met expressions, vanaf c ¹ overblazend
Voix celeste 8				vanaf c met expressions en freins
Vioolprestant 8				metaal met expressions
Gamba 8				metaal met expressions en freins
Basson 8				metaal, Duitse krukken en enge trechtersvormige bekens
Vox Humana 8				metaal, Duitse krukken, vanaf c ² bekens met dubbele lengte
Piccolo 2				metaal, vanaf c overblazend, hoogste 6 op lengte
Flute douce 4				metaal, expressions en boogvormige opsmeden, C-f met kastbaarden
Melophone 4				metaal, C-e met freins, 12 hoogste op lengte
Holpyp 8				C-H grenen, vervolg metaal, met boogvormige opsmeden, Fis-H 1992
Quintadene 8				metaal, gedekt
Dolce 8				C-H in Quintadene, vanaf c trechtersvormig met expressions
Pedaal				
Groot Pedaal				
Contrebass 16				grenen, open; F, Gis, A en c-e 1992
Bazuin 16				metaal, Duitse krukken, bekens zink
Trombone 8				metaal, Duitse krukken, bekens metaal (50%)
Klein Pedaal				
Subbas 16				grenen, gedekt; C-D, Gis-H, d-e, g en b-h 1992
Cello 8				metaal met expressions
Gedekt 8				C-H grenen, vervolg metaal (gedekt)
Corni dolce 4				metaal met expressions

Toonhoogte: a¹ = 438 Hz

Temperatuur: evenredig zwevend

De Bilt februari 2016

© Rog er van Dijk